

Ocena rozprawy doktorskiej
mgr Przemysława Ożoga pt. „Dzieje Zakładu Porcelany Elektrotechnicznej ZAPEL
w Boguchwale na tle sytuacji w przemyśle elektrotechnicznym w Polsce
w latach 1939-2012”

Rozprawa doktorska mgr Przemysława Ożoga pt. „Dzieje Zakładu Porcelany Elektrotechnicznej ZAPEL w Boguchwale na tle sytuacji w przemyśle elektrotechnicznym w Polsce w latach 1939-2012” powstała na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego pod kierunkiem prof. dra hab. Włodzimierza Bonusiaka. Jest to kolejna już napisana na seminarium Profesora praca prezentująca losy jednego z ważnych przedsiębiorstw przemysłowych regionu w obliczu przemian zachodzących w polskiej gospodarce od okresu międzywojennego do czasów nam współczesnych.

Tytuł dysertacji sugeruje, że stanowi ona próbę prezentacji dziejów zakładu ZAPEL w Boguchwale na tle sytuacji w polskim przemyśle elektrotechnicznym w omawianym okresie, w praktyce jednak nie do końca tak postawiony cel udało się zrealizować. W rozdziale I bowiem narracja koncentruje się na powstaniu i rozwoju produkcji porcelany na ziemiach polskich, podczas gdy pojęcie przemysłu elektrotechnicznego obejmuje swym zasięgiem znacznie szerszy zakres przedmiotowy. Na przykład w wydanym w 1972 r. czwartym tomie „Historii elektryki polskiej” zatytułowanym „Przemysł i instalacje elektryczne” do przemysłu elektrotechnicznego zaliczono w okresie międzywojennym przemysły: transformatorów; aparatów elektrycznych; sprzętu instalacyjnego i opraw oświetleniowych; kabli i przewodów; akumulatorów; ogniw i baterii; elektrotermiczny oraz źródeł światła. W związku z tym wydaje się, że tytuł rozprawy jest nieco zbyt obszerny w stosunku do jej treści, tym bardziej, że zamieszczona w rozbudowanym Zakończeniu wartościowa próba ukazania współczesnej pozycji boguchwalskiego zakładu na tle przemysłu w kraju odnosi się do rozwoju i współczesnego stanu posiadania przemysłu porcelany technicznej, a nie tytułowego „przemysłu elektrotechnicznego”.

Mimo tej niespójności terminologicznej zaznaczyć trzeba, że nie zmienia ona w żaden sposób faktu, że podjęty w dysertacji problem badawczy odpowiada wymogom rozprawy doktorskiej. Rozległy zakres chronologiczny, znaczenie omawianego zakładu w polskim przemyśle porcelany technicznej oraz konieczność analizy jego dziejów w kilkakrotnie zmieniających się w sposób systemowy uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych oraz politycznych potwierdzają tak sformułowaną opinię.

Praca liczy 264 strony i składa się ze wstępu, pięciu podzielonych na podrozdziały rozdziałów, zakończenia, aneksów, wykazów tabel i materiału ilustracyjnego oraz wykazu wykorzystanych źródeł archiwalnych, drukowanych, internetowych i opracowań. Konstrukcja oparta została o układ chronologiczno-problemowy. Należy się zgodzić z przyjętą koncepcją podziału treści, budzi ona jednak kilka wątpliwości. Dotyczą one zarówno dysproporcji w układzie dysertacji, jak i sposobu podziału treści. W przypadku pierwszego z problemów za uzasadnioną można wprawdzie uznać zwiększoną objętość obejmującego aż trzy dekady dziejów ZAPEL-u rozdziału IV, jednak fakt, że najobszerniejszą częścią rozprawy jest rozdział V traktujący o ostatnich 20 latach istnienia zakładu w Boguchwale trudno wyjaśnić inaczej niż większą przystępnością opartych na sprawozdaniach z działalności spółki źródeł.

Znacznie więcej zastrzeżeń budzą wybory dokonane przez Autora w zakresie układu poszczególnych części dysertacji. Nie tylko wymienić tutaj należy zupełnie niezrozumiałe wyodrębnianie bardzo krótkich, sygnałnych wręcz podrozdziałów (niektóre nie obejmują nawet jednej strony wydruku), ale także brak pomysłu na w pełni logiczną i uzasadnioną merytorycznie konstrukcję niektórych rozdziałów. W rozdziale III na przykład autor odrębnie omawia „działalność gospodarczą” zakładu oraz prowadzoną w nim produkcję, podczas gdy oczywistym jest, iż produkcja zawsze jest elementem działalności gospodarczej prowadzonej przez przedsiębiorstwo. W przypadku rozdziału IV omawiającego lata 1960-1992 i podzielonego na aż 12 podrozdziałów, wydaje się, że Autor powinien podzielić treść na dwa odrębne rozdziały i wyodrębnić okres 1960-1970 (poświęcono mu aż 8 podrozdziałów!) oraz 1970-1992; ewentualnie, przy pozostawieniu jednego rozdziału, dla czytelności przekazu należałoby wydzielić w tym rozdziale trzy podrozdziały oparte o kryterium chronologiczne (1960-1970, 1970-1980 oraz 1980-1992) oraz czwarty prezentujący zagadnienia związane z zatrudnieniem w zakładzie.

Wątpliwości budzi również skądinąd zrozumiałe z punktu widzenia zachodzących w zakładzie przemian własnościowych zastosowanie w podziale treści cezury roku 1992. Mimo bowiem tego, że państwowe przedsiębiorstwo w spółkę przekształcone zostało dopiero w roku 1992, to jednak fakt zachodzących w polskiej gospodarce i wynikających z transformacji

gospodarczej zmian systemowych powinien zostać uwzględniony w konstrukcji pracy. Ostatni z rozdziałów winien obejmować zatem okres od 1990 roku, czyli od początku transformacji, która wyraźne piętno na losach zakładu u progu lat dziewięćdziesiątych, a więc jeszcze przed przekształceniem w spółkę, odcisnęła.

Rozprawa powstała przede wszystkim w oparciu o źródła archiwalne zgromadzone w Archiwum Państwowym w Rzeszowie oraz Archiwum Zakładowym ZAPEL w Boguchwale i dużą staranność Autora w kwerendzie źródłowej należy w tym miejscu podkreślić. Sposób wykorzystania zebranego materiału źródłowej jest zróżnicowany. Fragmentami należy ocenić go wysoko, jednak są miejsca, gdzie autor, zwłaszcza w ostatnim rozdziale (ale nie tylko), nie potrafi wyzwolić się z narracji badanych źródeł, co przekłada się na problemy z samodzielnym konstruowaniem narracji. Miejscami jest ona wskutek tego raczej pochodną języka wykorzystywanych źródeł niż autonomicznych w tym względzie decyzji Autora. Za ważny brak w przeprowadzonej kwerendzie uznać należy brak źródeł wywołanych, które bezsprzecznie wiele wniosłyby do dosyć suchego w swej istocie i opartego na sprawozdaniach i dokumentach technicznych przekazu. Wydaje się, że przeprowadzenie wywiadów z żyjącymi współtwórcami dzisiejszego ZAPEL-u (np. najpierw dyrektor, a później pierwszy prezes spółki Marek Augustyn, czy też osoby aktualnie firmą zarządzające) byłoby wartościowym uzupełnieniem zebranego materiału źródłowego. Na plus zapisać należy natomiast kwerendę przeprowadzoną w obrębie istniejących źródeł prasowych.

Nieco gorzej ocenić należy sposób wykorzystania dostępnej wiedzy pozaźródłowej, z której Autor korzysta w niewielkim stopniu, a nawet miejscami wręcz ją pomija, czego przykładem brak sięgnięcia po literaturę przedmiotu przy omawianiu związanych z Centralnym Okręgiem Przemysłowym początków zakładu w Boguchwale. Szczególnie razi pominięcie w tym miejscu opracowań Jerzego Gołębiowskiego, trudno zaś za wystarczające uznać wykorzystane w pracy odnalezione w Internecie artykuły Wojciecha Morawskiego. Widoczne braki w czerpaniu z wiedzy pozaźródłowej przekładają się zresztą na pewne trudności z umiejscawianiem omawianych problemów w odpowiednim kontekście historyczno-gospodarczym i wynikający z nich mało precyzyjny sposób prezentacji niektórych zjawisk, czego przykładem choćby sposób omawiania problemów w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa w okresie realizacji Planu Sześcioletniego (podrozdział 3 w rozdziale II).

Oceniana praca jest dosyć nierówna – znacznie wyżej ocenić należy fragmenty omawiające kwestie techniczne związane z produkcją, wyposażeniem i stanem posiadania zakładu w Boguchwale, gorzej Autor radzi sobie w sytuacjach, gdy trzeba pokazywać zachodzące w ramach procesów rozwojowych zmiany oraz wyjaśniać ich specyfikę, kierunek, czy dynamię.

kę. Tekst wzbogacają liczne zestawienia statystyczne oraz bogaty materiał ilustracyjny, a także interesujące aneksy. Autor nie do końca radzi sobie jednak z prawidłową analizą prezentowanych zestawień statystycznych, brakuje również w poszczególnych rozdziałach pracy formułowanych na podstawie ich treści wniosków i podsumowań.

Rozdział I dysertacji przedstawia, jak już zasygnalizowano, zarys historii manufaktur i fabryk porcelany w Polsce. Z punktu widzenia tematu pracy jest to wprawdzie istotna jej część, jednak wydaje się, że znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby skrócenie zawartości tego rozdziału do objętości podrozdziału i uzupełnienie tej części dysertacji o niezbędne informacje na temat rozwoju historycznego polskiego przemysłu porcelany technicznej. Obecnie pewne informacje na ten temat znajdują się dopiero w Zakończeniu pracy. Postulat ewentualnych skrótów w rozdziale I jest tym bardziej uzasadniony, że Autor zbyt obszernie z punktu widzenia potrzeb narracji omawia w nim dzieje poszczególnych manufaktur porcelany na ziemiach polskich (np. na prezentację rozwoju zakładu w Korcu przeznaczono aż 8 stron).

Kolejne rozdziały rozprawy, oparte przede wszystkim na materiale źródłowym, w sposób bezpośredni odnoszą się do tematu pracy i przedstawiają kolejne etapy rozwoju zakładu porcelany w Boguchwale. W rozdziale II omówiono okoliczności powstania firmy, budowę i uruchomienie fabryki tuż przed wojną, jej funkcjonowanie w latach okupacji, podjęcie działalności po wyzwoleniu oraz jej nacjonalizację w 1948 roku. Rozdział III poświęcony został losom zakładu w okresie realizacji Planu Sześcioletniego oraz w II połowie lat pięćdziesiątych, rozdział IV prezentuje okres kolejnych ponad trzydziestu lat rozwoju przedsiębiorstwa, wreszcie rozdział V omawia okoliczności przekształcenia ZAPEL-u w spółkę i jej działalność w okresie 1992-2012.

Zasadnicza część pracy w sposób prawidłowy odpowiada na postawione pytania badawcze, a treści w niej zawarte uznać należy za zadowalające w kontekście tematu dysertacji. Oczywiście nie jest wolna od wskazanych już błędów konstrukcyjnych, trudno też zgodzić się z niektórymi tytułami podrozdziałów (np. „Rozwój gospodarczy województwa rzeszowskiego przed 1939 rokiem” w rozdziale II) zasadniczo jednak ocena całości jest z punktu widzenia realizacji celów rozprawy pozytywna. Ponieważ jednak rolą recenzenta jest wskazywanie na błędy i uchybienia warto zwrócić uwagę na kilka kwestii, które Autor potraktował zbyt pobieżnie, bądź też nie do końca sobie z nimi poradził. We wstępnej części rozdziału II ewidentnie zabrakło sięgnięcia po specjalistyczną wiedzę pozaźródłową, czego skutkiem stały się bardzo powierzchowne, przypadkowe i niezweryfikowane informacje na temat sytuacji na rynku pracy na obszarze powojennego województwa rzeszowskiego przed 1939 rokiem. Autor podaje bowiem za opracowaniem Kazimierza Oczosia z 1968 roku, że na obszarze tym

przed wojną było 500 tys. bezrobotnych nie precyzując, czy ma na myśli bezrobocie rejestrowane, bezrobocie ogółem w gospodarce pozarolniczej, czy też bezrobocie ukryte na wsi. Co więcej, tego typu informacja nie ma potwierdzenia w źródłach – istnieje wprawdzie taki szacunek, ale dotyczy on łącznej liczby osób, które stanowiły zasób potencjalnej wolnej siły roboczej na całym obszarze Centralnego Obszaru Przemysłowego. Generalnie Autor wydaje się nie doceniać roli COP w powstaniu zakładu w Boguchwale. Pisze wprawdzie na s. 39, że „duży wpływ” na powstanie fabryki miała realizacja programu COP, jednak wydaje się, że ten wpływ był nie tyle duży, co decydujący, gdyż bez Centralnego Okręgu Przemysłowego i związanych z nim możliwości inwestycyjnych inż. Syska w Boguchwale fabryki na pewno by budował, a miejscowość ta raczej nie posiadała by dzisiaj odnowionych kilka lat temu praw miejskich.

Wysoko ocenić należy Zakończenie pracy. Autor prezentuje w nim krótkie podsumowanie jej treści, następnie omawia miejsce ZAPEL-u w polskim przemyśle porcelany technicznej, wreszcie wyprowadza wypływające z przeprowadzonego opisu rozwoju i działalności firmy jasno sformułowane i logiczne wnioski. Brakuje może nieco w tym podsumowaniu pracy szerszej perspektywy historycznej, ale należy je bezwzględnie docenić i uznać, że podnosi wartość pracy. Szkoda tylko, że Autor wcześniej nie próbował w ten sposób pisać o poszczególnych okresach i aspektach istnienia firmy, gdyż w Zakończeniu udowodnił, iż odpowiednie umiejętności w zakresie syntetycznej prezentacji zebranego materiału źródłowego oraz formułowania wynikających z niej podsumowujących wniosków na pewno posiada.

Praca napisana została w sposób poprawny, chociaż warstwa językowa budzi nieco zastrzeżeń, wynikających zarówno ze wspomnianych trudności związanych z samodzielnym formułowaniem narracji, jak i pojawiających się miejscami błędów językowych. Pewne uwagi zgłosić należy do sposobu zapisywania oraz umiejscawiania przypisów, w których Autor ma widoczne problemy ze stosowaniem skrótów. W niektórych miejscach pracy opartych na źródłach archiwalnych przypisów jest zdecydowanie zbyt mało, czego przykładem część rozdziału III (s. 76-94), w której przypisów nie ma wcale, a źródła prezentowanych informacji podawane są jedynie w umieszczonych w tekście zestawieniach tabelarycznych.

Uwagi szczegółowe:

- Bardzo ogólnikowy wstęp do pracy, pobieżna informacja o podstawie źródłowej, brak bardziej precyzyjnego uzasadnienia ram chronologicznych, brak również uzasadnienia wyboru tematu, wyjaśnienia tytułu, itd.
- Zbędne wyodrębnienie podrozdziału o mniejszych ośrodkach produkcji porcelany w rozdziale I dysertacji

- Niezwiązane z tematem informacje o stanie posiadania kapitału obcego przed wojną w Polsce (s. 37)
- Pewne problemy z precyzją wypowiedzi, np. Autor pisze na s. 37 o usytuowanie COP „w środku kraju”
- Niezgodna z prawdą informacja bibliograficzna w przypisie 6 (s. 38)
- Brak wyjaśnienia motywów dzierżawy firmy w okresie okupacji (Stanisław Syska sam sobie wydzierżawił zakład i płacił czynsz)
- Autor powołuje się na dokument omawiający asortyment produkcji w 1941 r., ale nie zapisuje go w przypisie (s. 51-52)
- Nieuzasadnione umiejscowienie danych na temat zatrudnienia w latach 1945-1948 w podrozdziale dotyczącym okresu okupacji (s. 52)
- Brak źródła do informacji o upaństwowieniu fabryki (s. 62)
- Dobrze omówienie procesu przejmowania fabryki przez państwo w 1948 r., ale brak informacji o sposobie rozstrzygnięcia wniosku właściciela w sprawie składników majątku spółki niesłużących produkcji (dom, samochody, itp.)
- Zbędne powtarzanie datacji w tytule podrozdziału 1 w rozdziale III – przecież daty te wynikają z tytułu rozdziału
- Niezrozumiała informacja o liczbie przepracowanych godzin – w 1951 średnio 832,1 tys. roboczo-godzin, w 1952 – 7.783 tys. godzin (s. 84)
- Zbędne podawanie imion autorów w przypisach, np. s. 98
- Brak wyodrębnienia (podkreślenia) początku transformacji ustrojowej przy omawianiu zmian w zatrudnieniu (s. 123)
- Brak wyjaśnienia powodów zmiany nazwy w 1989 (s. 142) – generalnie narracja w kilku miejscach wyobcowana z kontekstu historycznego
- Pewne problemy z krytycznym podejściem do wykorzystywanych źródeł, czego przykładem bezkrytycznie przekazana informacja o „harmonijnej współpracy kierownictwa z załogą” (s. 157)
- Brak omówienia wielu spośród prezentowanych w tekście zestawień statystycznych (np. s. 163-165)
- Brak numerów stron w przypisach bibliograficznych odwołujących się do sprawozdań Zarządu z działalności Spółki za poszczególne lata
- Niezrozumiałe łączne umieszczenie źródeł drukowanych oraz opracowań w wykazie bibliografii
- Brak w wykazie bibliografii wykorzystanej w tekście i wydanej w 2009 r. pracy „ZAPEL: jubileusz 70-lecia Zakładów Porcelany Elektrotechnicznej w Boguchwale 1939-2009”; pominięcie w pracy podobnego okolicznościowego wydawnictwa z roku 1999 („Zakłady Porcelany Elektrotechnicznej Zapel S.A. Boguchwała”)

Ocena końcowa:

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo powyższych uwag i zastrzeżeń przedstawiona dysertacja mgr Przemysława Ożoga stanowi gruntowne i oryginalne opracowanie tematu badawczego i spełnia, w myśl ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. (Dz. U. 2003, Nr 65, poz. 595 z późn. zm.), wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie do jej publicznej obrony.

Przemysław Ożoga